

Кресан О.Д. Вивчення усвідомлення життєвих подій у студентів // *Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості* / За ред. С.Д.Максименка, М.В.Папучі. Київ, 2013. Том. 11. Вип. 7., част. 1. с. 525-532.

УДК 159.923.2

Кресан О.Д.

Вивчення усвідомлення життєвих подій у студентів

Стаття присвячена вивченню усвідомлення життєвих подій шляхом аналізу уявлень респондентів про життєві події. Дослідження даного явища проводилося за допомогою аналізу поняття «життєва подія» у свідомості студентів. В дослідженні був використаний метод вивчення продуктів діяльності та контент-аналіз текстів студентів про життєві події. Виділені типи уявлень про життєві події, запропонована класифікація типів переживань за різними ознаками.

Ключові слова: життєва подія, уявлення, переживання, ознаки переживань, контент-аналіз.

Статья посвящена изучению осознания жизненных событий путем анализа представлений респондентов о жизненных событиях. Исследование данного явления проводилось с помощью анализа понятия «жизненное событие» в сознании студентов. В исследовании был использован метод изучения продуктов деятельности и контент-анализ текстов студентов о жизненных событиях. Выделены типы представлений о жизненных событиях, предложена классификация типов переживаний по разным признакам.

Ключевые слова: жизненное событие, представления, переживание, признаки переживаний, контент-анализ.

The article is devoted to investigating of life events and eventfulness in existence of personality. The problems of experience and realization of life events are analysed. The empirical research of this problem is done with the help of method of content-analysis. The main aspects of experience of life events and realization of them are emphasized.

Key words: life event, eventfulness experience, realization, signs of experience, content-analysis.

Постановка проблеми. Проблема вивчення свідомості та усвідомлення має значну історію як у психології, так і в інших науках. Починаючи ще з XVII-XVIII століття свідомість стала предметом наукового дослідження спочатку в філософії, а згодом і в психології (Дж.Локк, В.Вундт, У.Джемс та ін.). Згодом проблема усвідомлення стала однією з центральних у практичній психології, психотерапії та клінічній психології. Вивчення усвідомлення бере початок у психології свідомості, пізніше її детально розробляли психоаналітики (З.Фройд, А.Адлер та ін.), представники когнітивної психології (У.Найссер, Дж.Келлі та ін.), гуманістичної психології (Дж.Бюдженваль, К.Роджерс та ін.), гештальттерапевти тощо. У вітчизняній психології свідомість розглядається як центральний момент діяльності (С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонтьєв), згідно з Л.С.Виготським, свідомість є центральною вищою психічною функцією, що здатна опосередковувати у знаковій формі зовнішні впливи. Усвідомлення за Л.С.Виготським, - це шлях до особистісної поведінки („усвідомити – значить оволодіти”).

У даному дослідженні ми розуміємо усвідомлення як роботу когнітивної сфери та когнітивних процесів особистості, через які власне і вивчаються психологічні явища. Зокрема предметом нашого вивчення є життєві події особистості та уявлення про них у свідомості студентів. У свідомості людини існують індивідуальне сприймання, уявлення про ті чи інші явища (в даному випадку про життєві події), що виражаються за допомогою мови і можуть значним чином впливати на переживання подій та власне створення самих подій або умов для їх виникнення в житті особистості. Тому дана проблема набуває актуальності і для наукової, і для практичної психології. З огляду на це важливо дослідити уявлення особистості про життєві події та їх вираження в мовних, текстових формах.

Метою даної статті є вивчення відображення у свідомості студентів явища життєвої події за допомогою аналізу творів та текстів про них.

Основний матеріал і результати дослідження. У даному дослідженні ми виходимо з того положення, що подія, яку особистість визначає як життєву, є вже усвідомленою людиною, якщо не в усіх її аспектах, то загалом. Усвідомлення в даному випадку ми розуміємо як наявність події в свідомості, тобто в когнітивній сфері людини – розуміння даної події, раціональне осмислення, пам'ять про неї тощо. Тому першим етапом дослідження усвідомлення студентами життєвих подій було вивчення *уявлення* студентів про життєву подію як явище.

Уявлення ми розглядаємо як явище когнітивної сфери, що пов'язане з психічними процесами людини, такими, як, сприймання, мислення, пам'ять, уява та виникають на їх основі. Дані психічні утворення є усвідомленими і функціонують у когнітивній сфері людини, тому ми досліджували їх у контексті проблеми усвідомлення та переживання життєвих подій. Методом дослідження у даному випадку був обраний метод вивчення продуктів діяльності, оскільки стандартизованого психодіагностичного інструментарію щодо вивчення даного явища на сьогодні у психології поки не існує. Метод вивчення продуктів діяльності є валідним для даного дослідження. В якості продуктів діяльності виступили тексти студентів, в яких описувалися їхні уявлення про життєву подію як поняття. В подальшому дані тексти були оброблені за допомогою контент-аналізу.

На думку С.Л.Рубінштейна, уявлення мають надзвичайно велике значення для свідомого життя людини (тобто вони тісно пов'язані зі свідомістю та усвідомленням). Завдяки уявленням людина не лише існує в наявній ситуації, де певні подразники діють на рецептори, але й здатна абстрагуватися, ніби «виходити за межі» в минуле та майбутнє. «Уявлення створюють той план, на якому розгортається внутрішнє життя людини» [5].

Для вивчення уявлень студентів було сформовано дві групи досліджуваних – студентів Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя

у кількості 55 осіб. Студентам було дане завдання створити текст про життєву подію – описати своє бачення, розуміння життєвої події в письмовому вигляді.

Результати дослідження творів та текстів студентів ми обробили за допомогою методу конвент-аналізу. Контент-аналіз як метод дослідження включає в себе виділення системи опорних понять (категорій аналізу), відшукування їхніх індикаторів у текстах – слів, словосполучень, суджень і т.п. – одиниць аналізу, та статистичну обробку даних [2, с.227]. До категорій аналізу ми віднесли ті основні аспекти, ознаки, характеристики життєвих подій, що були виокремлені студентами у текстах-уявленнях про життєву подію. Категорії аналізу, які були виділені в текстах, ми узагальнили в більш широкі узагальнені смислові категорії для зручнішого опису та інтерпретації даних дослідження. Таким чином одна узагальнена смислова категорія найчастіше включає в себе кілька більш дрібних категорій. Частоту та «розповсюдженість» певних категорій у текстах ми визначали за допомогою підрахунку кількості лінгвістичних одиниць, які їм відповідають, та частоти, з якою та чи інша категорія зустрічається в текстах студентів.

Значна частина узагальнених смислових категорій аналізу складається з двох компонентів, має двополюсний вигляд. Таким чином ми об'єднали категорії одного порядку, які становлять протилежні поняття. Прикладом таких категорій є суб'єктивність – об'єктивність події, значущість – пересічність тощо. Крім цього, існують категорії, які неможливо об'єднати у двополюсних поняттях, тому ми виділили їх окремо (часова приналежність події, подія як ситуація тощо).

У текстах-уявленнях про життєву подію студентів було виділено 8 узагальнених смислових категорій, кожна з яких також включає в себе більш дрібні категорії аналізу. Дані категорії аналізу ми проаналізуємо нижче.

Категорія *«процесуальність – результативність події»* охоплює уявлення про подію як процес і/або результат життя чи певної його частини. За кількістю лінгвістичних одиниць в уявленнях студентів значно переважає саме результативний аспект цієї смислової категорії (категорії «подія як зміна»,

«подія як явище, яке має наслідки», «здатність запам'ятовуватися» тощо). Відповідно можемо стверджувати, що життєва подія у свідомості студентів існує як щось уже здійснене, звершене, тобто певний результат. На це також вказують дієслова доконаного виду в текстах-описах життєвої події, які зустрічаються у 52,7% текстів студентів.

В узагальнену категорію *«значущість – пересічність події»* входять такі категорії: «подія як важливе явище», «подія як звичайне явище», «подія як яскраве явище». Остання категорія зустрічається лише у текстах групи студентів філологічного факультету і налічує 12 лінгвістичних одиниць. Можливо це можна пояснити тим, що в описах уявлень даної групи більше переважають емоційні, метафоричні та художні описи, що не є характерним для текстів другої групи.

Категорія *«імовірність – обов'язковість події»* вказує на такі особливості події, як з одного боку, вірогідність – те, що *може* відбутися, та з іншого боку обов'язковість, постійність – те, що відбувається завжди і точно, *обов'язково* відбудеться. До вираженням лінгвістичних одиниць цієї категорії є модальні дієслова *може, можливо*, а також вислови фрази про обов'язковість, неминучість події, що найчастіше виражається у формі теперішнього часу дієслів.

Категорія *«екстернальність – інтернальність події»* виявляє, наскільки в уявленнях студентів подія залежить від самої особистості, а наскільки від зовнішніх обставин. Аналіз кількості лінгвістичних одиниць з даної категорії засвідчує, що в обох групах значною є кількісна перевага категорії екстернальності – «подія як така, що не залежить від людини». Це свідчить про те, що в уявленнях студентів зовнішні обставини мають більше значення в долі людини, ніж її власні бажання та зусилля. Це може свідчити про переважання позиції «екстернальності» у сприйманні подій та явищ свого життя, небажанні чи неможливості брати відповідальність за своє життя і його події.

«Суб'єктивність – об'єктивність події» є найбільш численною категорією (в сумі по двох групах у ній налічується 186 лінгвістичних

одиниць), причому обидва аспекти цієї категорії широко представлені в текстах студентів. В текстах першої групи подія більше представлена як суб'єктивне явище, тоді як у текстах другої групи це водночас і суб'єктивне, і об'єктивне явище. Крім цього, в дану узагальнену категорію входить також уявлення про подію як наукове поняття, що відображене в 3 лінгвістичних одиницях. Це свідчить про формування категоріально-понятійного апарату студентів та наукового світогляду.

Категорія «часова приналежність події» вказує на віднесення респондентами події до певного часу, надання цьому явищу часових меж. Цікаво, що в більшості випадків студенти відносять явище події або до минулого часу (18 лінгвістичних одиниць) або до майбутнього (17 одиниць). Категорія теперішнього часу у даному випадку включає в себе як теперішнє в значенні тут і зараз, так і те, що відбувається на даному етапі життя, взагалі чи завжди. Тому з 14 лінгвістичних одиниць даної категорії лише 2 виявляють уявлення про подію в першому аспекті, решта – у другому.

В узагальненій категорії *«належність до певної сфери життєдіяльності»* подія виступає в двох аспектах – як явище професійного та особистого життя, причому в уявленнях студентів досліджуваної групи кількісно більш значущим є саме останній аспект – уявлення про подію як явище особистого життя. На нашу думку, це пов'язано з особистим досвідом студентів, а також з їх віковими особливостями (у даному віці важливого значення набувають як професійний розвиток, так і особисті стосунки – створення сім'ї, партнерські відносини тощо).

Категорія *«ситуативність події»* відбиває уявлення респондентів про подію як певну ситуацію, випадок, що відбувається з людиною. Дана категорія є мало чисельною, у двох групах вона виявляється в 11 лінгвістичних одиницях.

Дані уявлення про життєві події, виокремлені в результаті емпіричного дослідження продуктів діяльності студентів, відображають в першу чергу життєвий підхід до розуміння даного явища студентами. Слід зазначити, що вказані смислові категорії виявляють усвідомлені досліджуваними

характеристики життєвих подій та власні уявлення про події на основі свого життєвого досвіду. Для наукового психологічного дослідження зміст індивідуальної свідомості та досвіду особистості становлять значну цінність, оскільки дозволяють виявити певні закономірності функціонування психіки людини та її внутрішнього світу, дозволяють спрогнозувати розвиток особистості та її свідомості. Проте сам зміст уявлень не може бути використаний для теоретичного аналізу наукового поняття життєвої події, оскільки уявлення респондентів про життєві події далеко не завжди стосуються саме даного явища. Як бачимо з текстів досліджуваних, під життєвою подією розуміють як ситуації, випадки, так і переломні критичні моменти або незначущі для особистості явища.

З наукової точки зору, спираючись на положення дослідників проблеми життєвих подій (С.Л.Рубінштейн, К.Левін, В.А.Роменець, Н.А.Логінова, О.О.Бодальов, В.Е.Чудновський, Т.Б.Карцева та ін.), можна стверджувати, що життєві події обов'язково є чимось важливим, значущим для особистості, вони насичені індивідуальним та суб'єктивним смислом, мають емоційне забарвлення тощо [3], [5] та ін. Таким чином, ситуації, які не становлять для особистості значущого явища, не мають значення, є пересічними, не визнаються особистістю як суб'єктивні та суб'єктивні, не мають емоційного забарвлення та смислового наповнення, відповідно не становлять собою життєву подію або особистість не визнає такі випадки як подію власного життя, „не бачить” у них події. Таким чином можна зробити висновок, що усвідомлення життєвих подій та уявлення про них у досліджуваних відображає зміст індивідуальної свідомості та характеризується в основному житейським підходом до розуміння даного явища.

Житейський характер уявлень про життєві події підтверджується також тим, що у текстах значної кількості студентів подія описується саме з власної суб'єктивної точки зору з наведенням конкретних прикладів, коментарів та власних роздумів (таких текстів 53,2%). Хоча значна кількість досліджуваних (46,7 %) подають абстрактне, узагальнене уявлення про життєві події. Воно

виявляється в тому, що подія усвідомлюється досліджуваними як загальне явище, безвідносно до власної чи конкретної життєвої ситуації. Такі досліджувані описують подію максимально коротко, лаконічно, з використанням наукової або абстрактної лексики. Сюди ж також належать спроби опису події як наукового поняття (серед студентів факультету психології та соціальної роботи). Більш точно буде сказати, що у таких досліджуваних спостерігається обидві лінії опису події – спочатку дається власне бачення, розуміння – «визначення» події, а потім наводяться конкретні приклади, за допомогою яких пояснюються свої уявлення про дане явище. Серед студентів факультету психології та соціальної роботи таких досліджуваних 40%. Натомість студенти філологічного факультету, для яких явище життєвої події не має такого яскраво вираженого наукового характеру, описують його в основному як конкретне житейське поняття, наводять велику кількість прикладів із власного життя, користуються власним життєвим досвідом при виконанні даного завдання. Відповідно абстрактне узагальнене уявлення про життєву подію характерне для 42,8% студентів даної групи, а конкретне – для 57,1% [4].

Це можна пояснити перш за все тим, що студенти факультету психології сприймають дане поняття більше як науковий термін та предмет майбутньої професійної діяльності, а не конкретний випадок з власного життя. З іншого боку наведення прикладів та конкретних ситуацій у поясненні життєвої події свідчить про намагання «відобразити» для самого себе дане поняття, зрозуміти його і глибше усвідомити.

Усвідомлення життєвих подій, що виявляється у вираженні уявлень про них, як бачимо з результатів дослідження, є важливим для розуміння особистістю самої себе і свого внутрішнього світу. Інший внутрішньо особистісний процес, який забезпечує цілісність особистості і дозволяє справлятися зі складними життєвими ситуаціями та подіями, це переживання. Переживання тісно пов'язане з усвідомленням, хоча між ними є деякі відмінності. Якщо усвідомлення стосується в основному когнітивної сфери та

роботи свідомості людини, то переживання може відбуватися як на усвідомленому, так і на несвідомому рівнях (наприклад, надмірне захоплення певним видом діяльності у зв'язку з неприємною подією – втратою близької людини, розлученням тощо, написання віршів, створення малюнків, скульптур, інших продуктів творчої діяльності у зв'язку з певними життєвими подіями, що дозволяє пережити їх). Переживання також включає в себе як когнітивний, так і емоційний компоненти, стосується усього внутрішнього світу, так, як і усвідомлення, воно забезпечує цілісне існування і розвиток особистості.

Оскільки процес переживання стосується в першу чергу життєвих подій, то разом з усвідомленням ми дослідили і переживання студентами життєвих подій. Слід зазначити, що в плані емпіричного дослідження процес переживання є складнішим для наукового вивчення, ніж процес свідомості та усвідомлення, оскільки на сьогодні у психології майже не існує цілком надійних процедур дослідження переживання і зовсім відсутні стандартизовані процедури та методики дослідження внаслідок складності та суб'єктивності даного явища. Проте, на нашу думку, досить валідними у даному випадку є вивчення переживань особистості щодо життєвих подій за допомогою створення оповіді про них. Оповідальний текст, або наратив – це розповідь про події, що відображає не лише сюжет та формальні характеристики події чи має відповідні лінгвістичні ознаки (вступ, резюме, кода тощо), але й виражає внутрішній світ людини, показує її суб'єктивний досвід і водночас дозволяє переживати подію і в момент створення оповіді (у письмовому варіанті), і при усній розповіді неї, і навіть при повторному розповіданні тих же самих історій.

Важливим аспектом переживання є активність даного процесу, оскільки щоб пережити, наприклад, певну подію, особистість повинна подолати певні складнощі, переживання, згідно з Ф.Є.Василюком, означає особливу діяльність, роботу з перебудови психологічного світу, що спрямована на встановлення смислової відповідності між свідомістю і буттям, загальною ціллю якої є підвищення осмисленості життя [1]. Зокрема, переживання вивчається дослідником як перенесення будь-яких складних, кризових ситуацій, тяжких

почуттів, станів тощо, тобто воно виявляється пов'язане з подоланням особистістю критичних ситуацій та складних життєвих подій. Для цього потрібно вступити у відносини зі світом, виявити активну позицію.

Для дослідження переживання життєвих подій ми виокремили деякі характеристики, **ознаки переживання**, які дозволять діагностувати їх наявність – відсутність в оповіді досліджуваного. Для вивчення оповідей – наративів, на нашу думку, необхідно використати як письмові, так і усні оповіді, що дозволить зафіксувати певні відмінності, які виникають у зв'язку з написанням тексту або в усній комунікації. До ознак переживання ми віднесли наступні.

1. *За предметом (змістом) переживання* (С.Л.Рубінштейн) можна виділити: переживання події, ситуації, почуттів, вражень, образів тощо. У текстах зазвичай є вказівка про те, що саме переживає респондент. Оскільки предметом нашого дослідження є вивчення переживання подій, то ми звертали увагу саме на події, хоча зустрічалися й описи ситуацій, переживання почуттів, пов'язаних з подією.
2. *За емоційним забарвленням* переживання: позитивні та негативні. Проміжної ланки, зазвичай, не зустрічається, оскільки переживання завжди є емоційно насиченим (С.Л.Рубінштейн, Б.М.Теплов, Н.Д.Левітов, П.М.Якобсон та ін.), а емоційна складова є однією з основних ознак події, на думку численних авторів (Л.І.Анциферова, С.Л.Рубінштейн, Т.Холмс, Р.Раге та ін). У текстах на це вказує емоційно забарвлена лексика, розлогі описи почуттів та категоричність суджень досліджуваного.
3. *За інтенсивністю переживання*. Глибокі (інтенсивні) та поверхневі. Про глибину переживання можуть свідчити внутрішні діалоги в тексті, в тому числі й діалоги з собою, кількість смислових одиниць щодо конкретної події та її переживання. Чим більше часу та уваги присвячує людина описові своїх переживань, і чим більше в цих описах міркувань, питань, роздумів, сумнівів, тим глибшим, на нашу думку, є переживання нею події. Натомість зустрічаються також поверхневі переживання, це опис своїх почуттів та дій у певній ситуації чи події, тобто переважає зовнішній аспект опису.

Наприклад: „було радісно, приємно, весело, хотілося радіти і танцювати”. У даному випадку це теж переживання ситуації, але ще не зовсім глибоке та невідрефлексоване.

4. *За ступенем складності переживання:* когнітивно прості та когнітивно складні переживання. Когнітивно проста/складна особистість формулює відповідні переживання. Когнітивно прості переживання відбуваються у спрощеній формі, відповідно тексти таких досліджуваних більш спрощені, характеризуються фіксацією зовнішніх показників події, переживання менш інтенсивні, більш стислі в описах та оповідальних структурах. Когнітивно складні переживання існують у багатомірній моделі реальності, такі тексти характеризуються складними синтаксичними та граматичними конструкціями, великою кількістю міркувань, пояснень, раціональних доводів тощо.
5. *За часовою орієнтацією:* переживання можуть стосуватися минулого, теперішнього та майбутнього. У текстах про подію в основному зустрічаються описи минулих подій, хоча переживання теперішнього і майбутнього також зустрічаються, іноді переживання має різні часові орієнтири, спрямоване і в минуле, стосується і теперішнього, існує зараз, і певним чином орієнтоване на майбутнє.

Висновки. Дослідивши проблему вивчення усвідомлення життєвих подій, можна зробити висновок, що дослідження усвідомлення може відбуватися через вивчення уявлень щодо життєвих подій у свідомості особистості. Дані уявлення є суб'єктивними для особистості (у нашому дослідженні ми виявили особливості уявлень студентів) і можуть як збігатися з науковим розумінням даного явища, так і бути цілковито житейськими за своїм змістом і сутністю. Для нашого дослідження це становить важливий результат, оскільки саме по собі явище життєвої події є багатоаспектним і може розглядатися з різноманітних точок зору, тому різні погляди на нього дозволяють більш цілісно дослідити його. Процес усвідомлення життєвих подій тісно пов'язаний з їх переживанням і, на нашу думку, вони повинні

вивчатися разом, оскільки лише так ми можемо більш цілісно дослідити свідомість і внутрішній світ особистості. Переживання життєвих подій може виражатися у створенні оповідей – наративів про життєві події, які підлягають вивченню та аналізу. Для виявлення особливостей та характеристик переживання життєвих подій ми створили критерії, ознаки переживання, за якими можна аналізувати оповіді досліджуваних. Це ознаки за різними критеріями, зокрема за предметом (змістом) переживання ми виділили переживання події, ситуації, почуттів, вражень, образів тощо. За емоційним забарвленням переживання – позитивні та негативні; за інтенсивністю переживання – глибокі (інтенсивні) та поверхневі; за ступенем складності переживання – когнітивно прості та когнітивно складні переживання; за часовою орієнтацією переживання: переживання минулого, теперішнього та майбутнього. Все це дає можливість для побудови подальшої дослідницької, діагностичної та психокорекційної роботи зі студентами.

Література

1. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф.Е.Василюк. – М.: Издательство МГУ, 1984. – 200 с.
2. Горбатов Д.С. Практикум по психологическому исследованию: Учебное пособие / Д.С.Горбатов. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ-М», 2006. – 272 с.
3. Карцева Т.Б. Понятие жизненного события в психологии / Т.Б.Карцева // Психология личности в социалистическом обществе. Личность и ее жизненный путь / Отв. ред. Б. Ф. Ломов, К. А. Абульханова-Славская. – М.: „Наука”, 1990. – 213 с.
4. Кресан О.Д. Уявлення про життєві події в студентському віці // Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості / За ред. С.Д.Максименка, М.В.Папучі. – Київ, 2009. – Том. 11. – Вип. 2. – С. 99-109.
5. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л.Рубинштейн. – СПб.: Питер, 2000. – 712 с.